

**А. В. БРАДЗИХІНА**

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны  
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

## **МАДЫФІКАЦЫІ САНЕТНАЙ ФОРМЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІРЫЦЫ**

У артыкуле вызначаюцца асноўныя трансфармацыі формы санета ў сучаснай беларускай лірыцы. Звяртаецца ўвага на генезіс гэтага віду верша. Аўтар прыходзіць да высновы, што самымі папулярнымі традыцыйнымі яго мадыфікацыямі з’яўляюцца хвастаты і суцэльны санеты, адзначае актыўнае развіццё буйных санетных форм і з’яўленне ў сучаснай паэзіі шматлікіх форм-наватвораў на аснове санетнай структуры.

Санет як адна з самых рэгламентаваных форм лірычнага роду на працягу доўгай гісторыі развіцця выразна дэманструе схільнасць да пераадолення цвёрдага канону. Мадэрнізацыя структуры і ідэйна-зместавага напавення гэтай формы верша адбывалася ў адпаведнасці з запатрабаваннямі кожнай сацыякультурнай эпохі і мастацкімі задачамі канкрэтнага аўтара. Адносна генезісу санета існуюць дзве асноўныя версіі: першая называе яго першаадкрывальнікам італьянца Джакама да Ленціна, другая звязваецца з творчасцю трубадураў ці трувераў, якія, магчыма, запазычылі яго ў арабаў.

Папулярнасць санету – у той час яшчэ жанру, а не цвёрдай формы паэзіі – прынёс Дурантэ дэлы Аліг’еры, які ў гісторыю літаратуры ўвайшоў як Дантэ. Кніга любоўнай лірыкі “Новае жыццё” прысвечана адзінай музе паэта – прыўкраснай Беатрычэ Партынары, незямны вобраз якой надзелены сакральнымі рысамі.

Дантэўскую традыцыю любоўнага санета працягнуў Петрарка, зрабіўшы яго цэнтральным жанрам у рэнесанснай лірыцы. Адзінства канцэпцыі кахання і формы санетнага цыкла атрымала назву петраркаўскага канона і моцна паўплывала на далейшае развіццё любоўнай лірыкі. Інтымная паэзія Петраркі ўзнікла пад уплывам яго кахання да Лауры дэ Сад, якой прысвечаны два зборнікі: “На жыццё мадонны Лауры” і “На смерць мадонны Лауры”, якія разам утвараюць “Канцаньерэ” (“Кнігу песень”). Сваю будучую каханую паэт выпадкова ўбачыў у царкве святой Клары. Пра адданае каханне Петраркі маці адзінаццаці дзяцей, жонка з бездакорнай рэпутацыяй, хутчэй за ўсё нават і не ведала. Праз дваццаць адзін год пасля іх першай сустрэчы Лаура памерла, меркавана, ад чумы. Забіты горам Петрарка кожны дзень смерці любай адзначаў новым санетам у яе гонар. Арыгінальная архітэктоніка паэтавага чатырнаццацірадкавіка заклала традыцыю ўжывання італьянскай формы санета ў еўрапейскай лірыцы, а сам вобраз жанчыны-мадонны ўрэшце таксама стаў пэўным патэрнам для сакралізацыі вобраза любай.

Пачынальнікам гэтай цвёрдай формы верша на беларускай глебе, але пакуль яшчэ на польскай мове, з’яўляецца (калі не лічыць змешчанага М. Смятрыцкім у сваім “Трынасе” перакладнога санета) А. Міцкевіч. У напісаных па італьянскай схеме “Адэскіх санетах” заўважаецца відавочная арыентацыя паэта на петраркаўскія традыцыі, што прасочваецца на мастацка-вобразным і структурна-метрычным узроўні. Абраны для сваёй каханай Марылі Верашчакі А. Міцкевічам псеўданім – Лаура – сведчанне не толькі падабенства біяграфічных рэалій творцаў, але і імкненне пашырыць культурны кантэкст успрымання вобраза, надаць яму дадатковую сімвалічную нагрузку. Імя Лаура для А. Міцкевіча ўвасабляе, як і для Петраркі, недасягальнасць і чысціню любай, веліч, вечнасць і непарушнасць пачуцця да яе.

Наступны перыяд эвалюцыі гэтага паэтычнага віду ў айчыннай літаратуры звязаны са з’яўленнем беларускамоўнага санета, першаадкрывальнікам якога трэба лічыць Я. Купалу

(у 1910 г.) [1, с. 547], а не М. Багдановіча (1911 г.), як доўгі час меркавалі даследчыкі. Тым не менш далейшае развіццё санетнай формы звязана з абедзвюма традыцыямі: купалаўскай, якая распрацоўвала так званы наватарскі санет (З. Бядуля, М. Танк, Я. Журба, Ю. Лявонны, Н. Гілевіч, А. Грачанікаў, Л. Дранько-Майсюк, М. Мятліцкі, С. Панізнік, У. Паўлаў, В. Шніп і інш.), і колькасна меншай багдановічаўскай, звязанай са стварэннем класічнага санета (А. Гарун, П. Трус, А. Дудар, У. Дубоўка, У. Жылка, Р. Барадулін, С. Басуматрава, М. Маляўка, Я. Міклашэўскі і інш.). Даследчык беларускага санета У. Сенькавец слушна зазначае: “Як вядома, Максім Багдановіч быў прыхільнікам кананічнага санета з яго абмежаванымі рамкамі і цвёрдымі законамі развіцця тэмы. Кніжныя традыцыі еўрапейскай класічнай паэзіі ў Багдановіча настолькі моцныя, што іх прысутнасць заўважаецца нават у “вершах беларускага складу”, якія аўтар імкнуўся стварыць з улікам адметнасцяў нацыянальнай вершаванай традыцыі. <...> Купала аддаваў перавагу некананізаванай, больш вольнай форме санета. У гэтым кантэксце выяўляецца яго прыхільнасць да рускіх паэтаў-сімвалістаў пачатку XX стагоддзя, якія не лічылі паэтычныя жанры, у тым ліку і класічныя, застыглым, нязменным канонам” [2, с. 37–38].

Сведчаннем сталасці беларускай паэтычнай традыцыі ў распрацоўцы згаданай цвёрдай формы верша стала з’яўленне ў 60–90 гг. XX стагоддзі буйных санетных форм. Так, першы вянок санетаў з назвай “Цяжкія думы” быў створаны беларускім паэтам-эмігрантам М. Кавылём у 1956 годзе, а ў 1967 годзе з’яўляецца вянок Н. Гілевіча “Нарач”. Трэба адзначыць, што большасць паэтаў XX – пачатку XXI стагоддзяў звяртаюцца да вянка як спосабу выяўлення ўласных думак і пачуццяў хутчэй спарадычна (Я. Сіпакоў, Я. Крупенька, Н. Мацяш, Т. Бондар, Л. Рублеўская, У. Мароз і інш.). Разам з тым для шэрагу аўтараў вянок санетаў з’яўляецца ці не самай запатрабаванай паэтычнай формай (С. Шах, А. Звонак, М. Віняцкі і інш.).

У ідэйна-тэматычным аспекце такія буйныя фармальныя ўтварэнні на сённяшнім этапе развіцця літаратуры не абмежаваныя. Калі санет эпохі Адраджэння прадугледжваў зварот яго аўтара да інтымнай праблематыкі, то з XIX стагоддзя змештавае напаўненне гэтага лірычнага віду ў еўрапейскай паэзіі не звязана з пэўным канонам. У айчыннай санетыстыцы мінулага стагоддзя пераважае пейзажна-патрыятычная, інтымная, урбаністычная і філа-софская праблематыка. Іншымі словамі, санет канчаткова губляе жанраўтваральныя прыкметы, захоўваючы толькі адносна цвёрдыя каноны формы, калі пад жанрам разумець, па словах В. Рагойшы, “гістарычна акрэслены, адносна ўстойлівы тып мастацкай формы, дзе структура пэўных фармальных прымет (архітэктанічных, вобразных, моўных) выяўляе больш-менш канкрэтны паэтычны сэнс” [3, с. 298].

Больш складанай і працаёмкай санетнай формай з’яўляецца вянок вянкаў санетаў, які складаецца з чатырнаццаці вянкаў і пятнаццатага магістрала. Разгалінаваная сістэма канатацыйных лабірынтаў дазваляе ўмоўна назваць гэтую паэтычную форму “санетным (лірычным) раманам”, а калі ўлічыць спосаб падачы тэмы ў санеце, што прадугледжвае наяўнасць кульмінацыі і развязкі, падабенства вянка вянкаў да згаданай вышэй буйной эпічнай формы выглядае яшчэ больш відавочным. Пацвярджае выказаны тэзіс і аб’ём вянка вянкаў санетаў (225 вершаў) пры іманентна ўласцівым творам лірычнага роду лаканізме. Першы ўзор вянка вянкаў санетаў ва ўсёй славянскай паэзіі належыць нашаму суайчынніку З. Марозаву (“Апакаліпсіс душы”, 1991). Трэба адзначыць, што паводле змештава-фармальнай канцэпцыі гэтая паэтычная спроба выглядае даволі ўдалай, што адразу засведчыла творчую сталасць санета ў айчыннай літаратуры.

Адным з самых плённых сучасных аўтараў, які працуе ў гэтай жанравай форме, з’яўляецца С. Шах (кнігі “Прызначэнне”, “Спасціжэнне”, “Увасабленне”, “Адухаўленне” і інш.), арыентаваны на класічны кананічны санет. “Раманнасць” такой структуры дазваляе аўтарцы раскрыць даволі вялікае кола анталагічных, агульначалавечых і прыватных праблем: сэнс жыцця і месца чалавека ў сусвеце, апяванне родных краявідаў і вострыя сацыяльна-эканамічныя і грамадскія праблемы, гісторыя і сённяшнія сацыякультурныя падзеі,

медытацыі і самарэфлексіі, любоўныя пачуцці і сямейныя адносіны і інш. Магістрал пятнаццатага вянка санета збірае, у канцэнтраваным выглядзе ўключае ў сябе асноўныя ідэі цыкла. Да прыкладу:

Яшчэ чакаць свайго зямнога часу  
вам – неабмежавана дарагім,  
шукаючы скрозь на шляху цяжкім  
то сэнсу гэтага жыцця, то спасу.

Мой сябра па вялікаснаму класу,  
дачка – мая надзея дальніх зім,  
хацінка – у чаканні ў нямым,  
бы сірацінка круглая адразу.

Душу між вамі дадзена дзяліць,  
век суджана апорай вашай быць,  
магчыма, у лёсах нават і адзінай.

І я живу ўсяму наперакор,  
і шчасця вам прашу мальбой няўпыннай,  
і ладам напаўняю ваш прастор [4, с. 154].  
(“Прызначэнне”)

Улічваючы тое, што кожны наступны вянок вянкаў С. Шах не толькі сэнсава працягвае папярэдні, але і адлюстроўвае эвалюцыю лірычнай гераіні, а таксама беручы пад увагу наяўнасць у рукапісах паэткі яшчэ ў пачатку ХХІ стагоддзя 136-ці вянкаў (г. зн. амаль дзесяці паўнавартасных вянкаў вянкаў санетаў), нескладана было прадказаць, што гісторыя літаратуры ў хуткім часе можа засведчыць з’яўленне новага жанравага ўтварэння ў галіне санетнай творчасці – вянка вянкаў вянкаў санетаў. І ў 2022 годзе такая кніга з’явілася. “Дыядэмная споведзь” С. Шах складаецца з 3 375 санетаў, або 225 вянкаў, або 15 вянкаў вянкаў санетаў.

Сярод самых распаўсюджаных традыцыйных фармальных мадыфікацый у беларускай літаратуры ХХ–ХХІ стагоддзя можна назваць напісаныя па розных схемах хвастатыя санеты, у якіх з’яўляюцца дадатковыя радкі (М. Стральцоў, М. Танк, Э. Ярчак, А. Лойка, М. Маляўка, М. Трафімчык, С. Мінкевіч, Джэці і інш.), і суцэльныя санеты, абмежаваныя ўсяго дзвюма рыфмамі (Н. Гілевіч, Э. Акулін, Я. Крупенька і інш.). Даволі цікавы эксперымент паяднання хвастатага санета са зместам іранічнага паэтычнага трактата, прадстаўляе Джэці. У яе “Санец з прычэпам” выкладзена “творчая праграма” паэткі і яе погляды на сучасны санет:

Санет ёсць форма вершаваных твораў  
Дакладна з чатырнаццаці радкоў:  
Катрэнаў двух (казаў Міхась Лынькоў),  
Тэрцэтаў двух (казаў Філіп Кіркораў).

Не менш за форму тут істотны змест,  
Звычайна філасофскі і глыбокі.  
Спачатку ўсе ягонныя вытокі,  
А потым вынік, і – let’s have a rest.

У нас заўсёды гонар і дарога  
Тым, у каго санетаў вельмі многа,  
Пішэце ж іх, чаго вам не стае?

Тых, у каго ніводнага санета,  
Ўсіх праглыне марудлівая Лета  
Або, наадварот, яны – яе,

Што нават горш нашмат, няма размовы,  
Бо чалавек жа не гумовы! [5, с. 46]

Магчыма, самае цікавае аблічча беларускі санет атрымаў у рэчышчы постмадэрновай эстэтыкі, якая патрабуе ад паэта належнага ведання каранёў, умення творча перапрацаваць літаратурную спадчыну і іранічных адносінаў як да сябе, так і да рэчаіснасці. Знакавымі рысамі такіх санетаў з’яўляецца рэмейкавасць (перастварэнне паэтычнай спадчыны) і гібрыднасць (спалучэнне санета з іншымі жанрамі), а таксама амаль барочныя эксперыменты са зрокава-сэнсавым увасабленнем верша. У залежнасці ад дамінавання аднаго з гэтых складнікаў можна вызначыць наступныя аўтарскія наватворы, прапанаваўшы ім умоўныя назвы:

- “санет-гібрыд” (Ю. Пацюпа, С. Вераціла);
- “санет-рэмейк” (С. Панізнік, С. Мінскевіч, Ю. Пацюпа);
- “гібрыд-рэмейк-санет” (Э. Акулін);
- “множны санет” (Ю. Пацюпа, С. Мінскевіч).

Так, імкненне да жанравага сінкрэтызму дазволіла Ю. Пацюпу “вынайсці” такія гібрыды, як “санет-газель-туюг”, “санет-брахікалан”, “драпа-санет”. “Амаль вянок амаль санетаў” С. Верацілы – відавочны прадукт постмадэрну, у якім назіраецца не толькі дыфузія жанраў, але і родаў літаратуры (эпасу і лірыкі), відаў пісьма (празаічнага і паэтычнага), прыёмаў розных мастацтваў (вербальнага і кінематаграфічнага), а таксама спалучэнне займальнага сюжэта з актуальнымі жыцця сучаснага чалавека. У “рэмейкавым” накірунку вылучаюцца дзве плыні: рэфлексійна-філасофская (С. Панізнік) і іранічна-гульнёвая (С. Мінскевіч, Ю. Пацюпа). Арыгінальны жанр “акрапаэмы” “Шлях да Радзімы”, прапанаваны Э. Акуліным, яднае і гібрыднасць (санет, акраверш і паэма), і цытатны пласт (перапрацоўка санета М. Багдановіча “Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...”). “Множныя санеты” Ю. Пацюпы і С. Мінскевіча ўспрымаюцца гульнёй, заснаванай на змяшчэнні некалькіх зместава закончаных твораў у межах адной паэтычнай адзінкі. Так, у “няскончаным” санеце “Ау, дах!”, што адсылае да Міцкевічавага “Аюдага” як гукавой абалонкай назвы (такія рэмінісцэнцыі на “Крымскія санеты” ўтрымліваюць усе вершы зборніка “Менскія/Мінскія санеты” С. Мінскевіча), так і іранічным перайманнем, у дадатак суправаджаецца візуальнымі эфектамі:

Крыштальнай раніцой  
з-пад сонечных павек,  
як плынь, зіхціць праспект,  
пад залатой гарой,

люблю глядзець на горад,  
з вышыняў стромых гмахаў,  
дамы бліскочуць бляхай,  
нібыта хвалі мора.

а д с ю л ь жыцця напой –  
бяжыць да розных рэк,  
вось так на ўчын ці здзек,  
йшоў не адзін герой

дождж мкне ў зямныя поры,  
на чорным, белым шляху,  
на славу ці на плаху  
ў далёкія прасторы...

Сыноў дае жанкам анёлак у слязах,  
Ніл сіні дзеліць іх па веры й паняверцы,  
яны, сыходзячы, вяртаюць страх ці прах –  
чужыны родныя... Ау, не з’ехаў дах?...

.....

І хоць на ўзвышшы Менск –  
браўся ж ср[6, с. 51].

Такім чынам, санет у сучаснай беларускай паэзіі – дастаткова мабільны і развіты від верша. Мадыфікацыі на зместавым і архітэктанічным узроўні і з’яўленне адзінак-наватвораў сведчаць не пра заняпад і закасцяненую нецікавасць жанравай формы, а хутчэй пра тэндэнцыю айчыннай літаратуры да захавання ці перастварэння беларускай і сусветнай культурнай спадчыны. Амаль не запатрабаванымі айчыннымі літаратарамі застаюцца такія традыцыйныя мадыфікацыі, як кульгавы, белы, скарочаны, перакулены, палавінны, безгаловы, падвойны, усечаны, фігурны санеты, санет-бурымэ, рэхасанет.

### Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1986. – 727 с.
- 2 Сенькавец, У. А. Беларускі санет: Ля вытокаў жанра: манаграфія / У. А. Сенькавец. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2006. – 196 с.
- 3 Рагойша, В. Паэтычны слоўнік / В. Рагойша. – Мінск : Вышэйшая школа, 1987. – 414 с.
- 4 Шах, С. Прызначэнне: вянок вяноў санетаў / С. Шах. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2002. – 156 с.
- 5 Джэці. За здаровы лад жыцця / Джэці. – Мінск : Логвінаў, 2003. – 102 с.
- 6 Мінскевіч, С. Менскія/Мінскія санеты / С. Мінскевіч. – Мінск : Логвінаў, 2002. – 64 с.

The article identifies the main transformations of the sonnet form in modern Belarusian poetry. Attention is drawn to the genesis of this type of poem. The author comes to the conclusion that the most popular traditional modifications of it are tailed and continuous sonnets, notes the active development of large sonnet forms and the appearance of many innovative forms based on the sonnet structure in modern poetry.